

**Politikatudományi
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Patkós Veronika

A pártos polarizáció okai és hatásai az európai demokráciákban

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezetők:

Körösényi András DSc, Papp Zsófia PhD

Budapest, 2017

Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Patkós Veronika

A pártos polarizáció okai és hatásai az európai demokráciákban

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezetők:

Körösényi András DSc, Papp Zsófia PhD

© Patkós Veronika

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	4
1) A KUTATÁSI PROBLÉMA ÉS A KUTATÁSI CÉLOK ÖSSZEFOGLALÁSA	5
2) KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK, A KÉRDÉS TÉTJE	7
3) FOGALOMHASZNÁLAT ÉS MÓDSZER	11
4) AZ ÉRTEKEZÉS FŐ EREDMÉNYEI	15
4.1. <i>Leíró eredmények az európai országok pártos megosztottságáról</i>	15
4.2. <i>Egyéni eredmények: a módszer tesztje</i>	16
4.3. <i>Országos szintű okok</i>	17
4.4. <i>A pártos polarizáció hatásai a demokratikus működésre és a gazdasági teljesítményre</i>	18
HIVATKOZÁSOK.....	21
A SZERZŐ KORÁBBAN A TÉMÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓI	24

1) A KUTATÁSI PROBLÉMA ÉS A KUTATÁSI CÉLOK ÖSSZEFOGLALÁSA

Dolgozatomban az európai demokráciák pártos polarizáltságának okait és következményeit tártam fel, összehasonlítva elemelve 30 európai demokrácia adatait a 2003-2013 közötti időszakban. A disszertáció központi fogalmai a pártos elfogultság és a pártos polarizáció.

A pártos elfogultság fogalmilag már a Campbell, Converse, Miller és Stokes (1960) által írt *The American Voter*-ben, a pártidentitás irodalom alapjainak lerakásakor megjelent, akik leszögezték, hogy „a nemzeti politika minden elemére adott választ mélyen befolyásolja az egyén tartós pártkötődése” (1960, p. 128). Erre a jelenségre dolgozatomban a pártos elfogultság kifejezést használom. Ennek megfelelően a pártos elfogultságot úgy értelmezem, mint egy politikai identitásból fakadó kognitív mechanizmust, amely a fennálló elköteleződéseknek megfelelően torzítja a politikai gondolkodást, pártos polarizáción pedig az elfogultságnak a politikai közösség szintjén, aggregált formában való megjelenését értem. Azaz, az olyan országok polarizáltak pártos értelemben, amelyekben a választók véleményeit átlagosan erősen befolyásolja a politikai kötődésük, és azok a politikai rendszerek kevésbé polarizáltak, amelyekben a különböző politikai oldalakhoz kötődő választók politikai véleményei nem térnek el egymástól markánsan.

A dolgozatnak háromféle célja van, egy elméleti, egy módszertani és egy praktikus/leíró.

Elméleti célja annak a feltárása, hogy a jelenség milyen tényezőkkel függ össze: azaz, a pártos polarizáció/pártos elfogultság kialakulásának egyéni és országos szinten milyen okai és milyen következményei vannak. Az ezzel kapcsolatos fő hipotézis az országok szintjére vonatkozott, azt feltételeztem, hogy a pártos polarizáció hatásai negatívak, mind az adott ország gazdasági, mind a politikai működésére nézve. Azaz, hogy a polarizáció hozzájárul ahhoz, hogy egy ország politikai működése kevésbé demokratikus, gazdasági működése pedig kevésbé eredményes legyen. Ezt a fő feltevést a kutatás eredményei egyértelműen alátámasztják.

A disszertációm *módszertani célja* az elméleti és leíró kérdésekre való válaszadást lehetővé tevő, új, a pártkötődés véleményalkotásra gyakorolt hatását a korábbi mérési módoknál jobban tükröző, nemzetközi összehasonlítás céljára használható módszer kidolgozása volt.

A disszertációm harmadik, *leíró célja* annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy mennyire polarizáltak pártos értelemben a magyar politikai kultúra a többi európai országhoz képest. A kérdésfeltevést az indokolta, hogy a magyar közgondolkodásban határozott

egyértelmű van arra nézve, hogy a magyar politikai kultúra pártos értelemben elfogult, viszont a tradicionális mérési módszerekkel mérve (amik elsősorban önbevalláson, illetve a választási volatilitás nagyságának vizsgálatán alapulnak) a magyar választók nem tekinthetők pártosnak más európai országok választóihoz képest. A következőkben röviden összefoglalom, hogy milyen eredményei voltak a vizsgálataimnak a fenti három területen, és megfogalmazom az eredmények implikációit.

2) KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK, A KÉRDÉS TÉTJE

Szemben a laikus közvéleménnyel, ami a pártosság negatív hatásaira koncentrál, a politikatudományi szerzők véleménye nem egységes abban a tekintetben, hogy a pártokkal való azonosulásból fakadó elfogultságnak, illetve a jelenség társadalmi szintű megjelenésének, a pártos polarizációnak hatásai inkább pozitívak vagy inkább negatívak a politikai rendszerre nézve (bár a szakirodalom nagy része utal rá, hogy vélhetően sem a drasztikusan gyenge, sem a drasztikusan erős pártosság nem előnyös). A közép- és kelet-európai országok demokratizálódását követően megerősödött, sőt, mondhatni általánossá vált az a már Converse (1969) által is megfogalmazott vélemény, hogy a pártokhoz való kötődés a demokratikus működés egyik alapeleme, és így a sikeres demokratizálódás egy indikátora (Gherghina, 2014, o. 4; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005). Az egyik fő érv mellett, hogy egy bizonyos mértékű pártosság nagyon is kívánatos, hogy az elkötelezett szavazókat nem szükséges folyton emlékeztetni és motiválni, hanem maguktól is szívesen részt vesznek a választásokon, amely elengedhetetlen a politikai rendszer működtetéséhez. Ez az állítás egyéni és közösségi szinten is megjelenik, azaz, hogy a pártosabb választók hajlamosabbak szavazni, és jobban részt vesznek a politikában (Dalton & Weldon, 2007), illetve, hogy a pártos polarizáció egy közösségben élénkíti a választókat, és növeli a választási részvételt (Abramowitz & Saunders, 2008).

A mobilizáló hatás mellett a másik nyomós érv, hogy a pártosság stabilizálja a politikai véleményeket, míg annak hiánya – illetve ebből fakadóan a választói vélemények túlzott volatilitása – kiszámíthatatlanná teszi a politikát (Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998, o. 230; Tóka, 2005). Az elfogultságok nélküli, kizárólag a pillanatnyi ígéretek és rövid távú hasznok alapján hozott választói döntések következtében egy párt azonnal összeomolhatna egy botrány, vagy időlegesen rossz kormányzati teljesítmény után, és ez egymással ellentétes közpolitikai intézkedések gyors váltakozását okozhatná, belpolitikai és gazdasági instabilitást eredményezhetne. Az egyes pártok iránti lojalitás, elfogultság ebben az értelemben a politikai rendszer stabilitásának egy fontos összetevője, a demokrácia megszilárdulásához elengedhetetlen elem. Az első olyan eredmények megjelenésétől kezdve, amelyek azt mutatták, hogy a pártos szavazók közül kerülnek ki a jól informáltak, és hogy a középén állás, a függetlenség végeredményben érdektelenséget jelent (Lazarsfeld, Berelson, & Gaudet, 1968), a pártosság erősségét hagyományosan a választók tudásszintjével hozták összefüggésbe.

Hasonló érveléssel foglal állást Levendusky (2010) is az elit polarizációjának pozitív hatásai mellett. Állítása szerint a polarizált elitvélemények konzisztensebbé teszik a táborokon belül a választók véleményeit az egyes szakpolitikai kérdések terén, ami pozitív, hiszen határozottan képviselhetőbbé válik az egyes táborok véleménye, mintha azok ügynként nem lennének nagyjából konzisztensek egymással. Spoon és Klüver (2015) a kérdést a választói polarizáció oldaláról vizsgálják, és eredményeik azt mutatják, hogy a Levendusky (2010) által vázolt folyamat nem egyirányú: nem csak a polarizált elit ad értelmezhetőbb fogódzókot a szavazóknak, hanem az egyes ügyekben polarizáltabb véleményű szavazóközönség is világosabban kijelöli az elit számára, hogy milyen ügyekben milyen pozíciót képviseljen – azaz, a polarizáltabb közönség rezponzívabbá teszi a politikusokat. Bár nem vázolnak fel egyértelmű ok-okozati viszonyt, a Bafumi és Shapiro (2009) által leírt összefüggés is megerősíti ezt az elképzelést. Eredményeik szerint az Egyesült Államokban az elmúlt mintegy három évtized során végbement pártos polarizálódás szorosan együtt járt az ideológiai skálán és a közpolitikai választások mentén való élesebb elkülönüléssel, azaz, a pártidentitás alapú választói döntések a polarizálódás során stabilabb ideológiai és közpolitikai alapokra kerültek, míg a korábbi évtizedekben az ezek közötti összefüggés jóval esetlegesebb volt.

Mindazonáltal sokan felhívják a figyelmet arra, hogy a pártos elfogultságnak és a választóközönség pártos értelemben vett polarizálódásának egyértelműen negatív hatásai is lehetnek. Míg az irodalom egy része az erős pártos érzelmekben a sikeres demokratizálódás zálogát látja, és a közép- és kelet-európai országokat a túl kevés pártos választók miatt félti, addig más szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a közép- és kelet-európai országok választóit jobban befolyásolják a pártos elfogultságok a politikai véleményalkotás során, mint a régebbi demokráciák polgárait (Boda & Medve-Bálint, 2015).

A politikai véleményalkotásra gyakorolt hatással kapcsolatban Iyengar és szerzőtársai határozottan kijelentik, hogy a szavazótáborok erős érzelmi polarizáltsága „jelentős kihívás elé állítja a demokratikus működést” (Iyengar, Sood, & Lelkes, 2012, o. 428), ugyanis ugyanazt a politikai valóságot a politikai tér két felén állók jelentősen eltérő módon fogják látni. Bafumi és Shapiro kutatásaik során arra jutnak, hogy „nem lehet határozottan feltételezni, hogy a szavazók a média által bemutatott gazdasági helyzetről szóló információt vagy a saját gazdasági helyzetüket használnák fel a politikai jelöltek megítélése során: inkább a gazdasági helyzetükről szóló értékelést befolyásolják a hivatalban lévő jelölttel vagy párttal

kapcsolatos attitűdjeik”¹ (2009, o. 129). Amennyiben ez általánosan igaz, akkor viszont nem támaszkodhatunk a választói magatartás kutatásának arra az alapvető, egyik legkorábbi tételére, hogy a pártosság javítja a választói informáltságot. Mi történik akkor, teszi fel a kérdést Shapiro és Bloch-Elkon (2008, o. 124), „ha az ideológiai pártosság képes a választók információ érzékelését torzítani, úgy, hogy néhány szavazó, vagy mindegyik, a közjával kapcsolatos értékeléseit olyan nézetek alapján hozza meg, amelyek eltérnek attól, amit ideális esetben igaznak vagy tényeknek hívunk”? Ebben az esetben nem számolhatunk a pártosság és a politikai ismeretek, tudás közötti kapcsolat pozitív hatásaival.

A hazai szakirodalomban is gyakran tűnnek fel ehhez hasonló „polarizáció szkeptikus” nézetek. Körösenyi szerint „a polarizáció növekedésével nemcsak a politikai értékek és célok közti távolság nő az egyes politikai táborok között, de az adott helyzetről való informáltság, a politikai realitásról (az azt előidéző folyamatokról, mögöttes kauzális összefüggésekről) kialakult képek között is szakadék alakul ki” (2012, o. 301). Angelusz és Tardos (2011, o. 349) szerint „a közvélemény klasszikus elvek szerinti működése olyan konszenzuális előfeltevéseket foglal magába, amelyeket egy a témák sokaságára tovagyűrűződő polarizáció, a platformok fekete-fehér színezetű leegyszerűsödése nagymértékben veszélyeztet”, Kmetty (2014, o. 211) pedig szintén arra világít rá, hogy a polarizált környezetben már nem érvek, hanem pártálláspontok fogják a közvéleményt elsősorban alakítani, és „ennek egyenes következménye a véleménynyilvánítás „minőségének” romlása”. Ezek szerint tehát a polarizált közegben egy-egy tábor választói egyazon szituáció értékelése során egymástól radikálisan, de legalábbis jól érzékelhetően eltérő politikai valóságokat látnak, a véleményeik egy-egy irányba való torzulásához pedig saját pártos elfogultságaik éppúgy hozzájárulnak, mint a szelektíven fogyasztott, pártos médiatermékek értelmezései.

Azon szerzők véleményével ellentétben, akik szerint a pártosság illetve a polarizáció áldásos hatást fejtenek ki a politikai részvételre, feltűnnek olyan vélemények is, miszerint a polarizált politika kiábrándítja a választókat, eltávolítja őket a politikától, így csökkenti a választási részvételt (Fiorina, Abrams, & Pope, 2005). Az összefüggést leginkább a negatív kampány fokozódásából, a kampánykommunikáció eldurvulásából vezetik le, ami általános jellemzője a polarizált politikai rendszereknek. Az éles, negatív, személyeskedő kampány kommunikáció imponálhat a legelkötelezettebb párttámogatóknak, viszont visszatetszést kelt a mérsékeltebb választói csoportokban (Ansolabehere és mtsai., 1999), így elidegeníti őket a politikától, ami végső soron alacsonyabb részvételhez vezethet.

¹ A disszertációban szó szerint idézett idegen nyelvű munkák esetében az idézett szövegek a saját fordításaim.

Ezidáig csak a demokratikus működéssel kapcsolatos hatásokra koncentráltam, de számos érv szól amellett, hogy a polarizáció károsan érintheti a kormányzati hatékonyságot is. A legalapvetőbb érv emellett az, hogy a túlzottan erős pártos elfogultságok csökkentik a kormányon lévők számára az ösztönzést arra, hogy hatékonyan kormányozzanak. A „sziklaszilárd politikai lojalitások” ugyanis „képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket” (Tóka, 2005, o. 26), mivel az egyes párt mögött álló elkötelezett, szilárd, és a versengő politikai oldallal szemben erős ellenérzéseket tápláló táborok nem motiválják kellőképpen a pártokat a jobb teljesítményre. Ugyanis, „ha a saját tábor szavazataira mindenképpen számíthat a kormány, a bizonytalanok aránya jelentéktelenre zsugorodik, míg a másik oldal szavazataiért folytatott küzdelem reménytelen, mi ösztönzi a kormányzó pártot választási ígéretük betartására? Mi motiválja a hatékony és felelős, a közérdeknek megfelelő kormányzásra?” (Körösenyi, 2012, o. 301). Úgy tűnik tehát, hogy a pártok iránt elfogult táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez (Iyengar és mtsai., 2012).

A kutatás fő kérdése tehát, hogy melyik érvelés fogadható el inkább, milyen hatásai vannak az erős pártos elfogultságnak, a választótáborok közti éles megosztottságnak a demokratikus és gazdasági működésre.

3) FOGALOMHASZNÁLAT ÉS MÓDSZER

Tézisem szerint azt, hogy ennyire ellentmondásos a kutatók véleménye a pártos elfogultság és a polarizáció hatásairól, az is okozhatja, hogy a jelenség mérésére leggyakrabban alkalmazott mérőszámok – például az ideológiai polarizáció mértéke, a választási eredmények volatilitása, vagy a legelterjedtebb, önbevalláson alapuló pártidentitás-változók – valójában nem a fentebb vázolt problémát ragadják meg. A pártokkal való azonosulás mértékét vizsgáló kutatások tehát gyakran olyan változókat vizsgálnak, amelyek önmagukban nem képesek kifejezni az oldalak közötti szembenállás erősségét, a véleményalkotás pártkötődés alapú logikáját. Ez azért problematikus, mert a közbeszédben a pártosság általában a pártos elfogultság értelemben jelenik meg, és számos tudományos írás is ehhez hasonló értelemben használja a kifejezést (Anduiza, Gallego, & Muñoz, 2013; Bartels, 2002; Budge, Crewe, & Farlie, 2010; Campbell és mtsai., 1960; Dalton & Weldon, 2007; Gerber & Huber, 2009; Green, Palmquist, & Schickler, 2004; Kuklinski, Quirk, Jerit, Schwieder, & Rich, 2000; Miller & Klobucar, 2000; Tilley & Hobolt, 2011). A jellemzően önbevalláson, a pártokhoz való intézményi kötődésen, vagy a pártrendszer változásainak vizsgálatán alapuló megközelítések eredményeiben viszont a pártosságnak nem ez a szelete, azaz nem a pártos elfogultság tükröződik. Kutatásom *módszertani innovációja* egy olyan, a korábbiaktól eltérő, a pártos gondolkodás mérésére becslésre szolgáló, és elsősorban az országok közötti különbségek mérésére alkalmas módszer létrehozása és bemutatása, ami új, empirikus elemzésen alapuló érveket nyújthat az egyes országok közgondolkodásának pártos elfogultságáról szóló vitákban.

A kutatás mérési módszerének kiválasztásakor a célom az volt, hogy a leggyakrabban használt, önbevalláson alapuló módszerektől gyökeresen eltérő módszert dolgozzak ki, és azt tegyem mérhetővé, amit a pártosság legfontosabb vonásának tekintek: a saját politikai oldal iránti pártos elfogultságot a politikai véleményalkotásban, és ennek aggregált mértékét, a választóközönség véleményeinek pártos alapon való megosztottságát, a politikai táborok közötti látásmódbeli távolságot.

Campbell és szerzőtársai munkája alapján (1960, p. 128), valamint a legfrissebb kapcsolódó kutatási eredmények alapján (Achen & Bartels, 2016; Broockman & Butler, 2014; Druckman, Peterson, & Slothuus, 2013; Lodge & Taber, 2013) abból indulok ki, hogy a pártos elfogultság a párttal való azonosulás (pártidentitás, pártosság) egy nagyon lényeges vonása, és hogy az erősebb pártos elfogultság azt jelenti, hogy a pártpreferencia alapján vett

politikai hovatartozás erősebben befolyásolja a politikai kérdésekről alkotott véleményt, míg gyengébb pártos elfogultság esetében a politikai oldalakhoz tartozás hatása a politikai véleményformálásra kevésbé erősen meghatározó.

Azt az elvet követtem, hogy ha a pártos elfogultságról azt gondoljuk, hogy a politikai történések érzékelésére és értékelésére lényegesen hat, akkor a jelenség méréséhez 1) azonosítsunk olyan csoportokat a pártkötődéseket alapul véve, amelyek között ez a gondolkodásbeli különbség feltételezhető; 2) majd mérjük meg, hogy mennyire különböznek ezeknek a csoportoknak az értékelései. A nemzetközi összehasonlíthatóság miatt ezeket a csoportokat (politikai táborokat) minden elemzett országban egységesen az aktuálisan kormányon lévő pártok szavazói és az aktuálisan ellenzékben lévő pártok szavazói alkották. A politikai értékelések különbségét pedig egy öt politikai elégedettségi változóra adott értékeléseket tartalmazó indexszel mértem, ami az ország demokratikus működésével való elégedettséget, az ország gazdasági helyzetével való elégedettséget, a kormány munkájával való elégedettséget, valamint az oktatás és az egészségügy működésével való elégedettséget tartalmazza. A létrehozott „pártos polarizáció mutató” a kormánypártiak politikai elégedettségi indexének az ellenzékiekéhez viszonyított nagyságát mutatja. Tehát azt mutatja meg, hogy az adott országban egy kormánypárti szavazó átlagos politikai elégedettsége hányszor magasabb, mint egy ellenzékié. Az egyéni szintű mérési módszer hasonló logikát követ, az egyéni pártos elfogultságot a másik politikai tábor politikai elégedettségének mediánjától való távolsággal mértem. A mutató szerint az a jelenség, hogy a kormánypártiak politikai téren szignifikánsan elégedettebbek, mint az ellenzékiek, az európai demokráciákat jellemző általános tulajdonság. A két csoport közötti szignifikáns különbség a kormánypártiak javára a mintában részt vevő országok mintegy 90%-át jellemezte.

A kormánypárti és ellenzéki választók véleménye közötti különbségeket (bármilyen dimenzióban is jelenjenek meg) a szakirodalom összefoglalóan *winner-loser gap* néven jelöli. Bár a győztes és vesztes szavazók politikai intézményekben való bizalmi értékeinek, illetve a demokrácia működésére vonatkozó értékeléseinek különbségéről már számos írás született (Anderson & Tverdova, 2001; Craig, Martinez, Gainous, & Kane, 2006; Curini, Jou, & Memoli, 2012; Howell & Justwan, 2013; Singh, Karakoç, & Blais, 2012), idáig tudomásom szerint nem hozták ezt a különbséget kapcsolatba a pártos polarizációval.

Bár az általam használt fogalmat, a pártos polarizációt (*partisan polarization*) az amerikai kutatók igen hasonló értelemben használják (Carmines, Ensley, & Wagner, 2012; Druckman és mtsai., 2013; Iyengar és mtsai., 2012; Jacobson, 2003, 2010; Stoker & Jennings, 2008), a fogalom használata Európában nem elterjedt. Az amerikai szerzők a pártos polarizációt

mindig a republikánusok és demokraták közti valamilyen véleménykülönbség, megosztottság megragadására használják, ami miatt a fogalom a rendszerint kettőnél több releváns párttal bíró európai országokban csak bizonyos módosításokkal alkalmazható. A demokrata-republikánus táborok helyettesítése az európai országokban a kormánypárti és ellenzéki táborokkal megragadja a jelenség egy fontos vonását – az egymással szemben álló táborokba rendeződést –, míg egy másik fontos vonását, az egyes konkrét pártokhoz tartozást kétségkívül nem tudja megragadni. A választói viselkedés kulcsfogalmának, a pártidentitásnak az európai adaptációja (melyik párthoz érzi közel magát) véleményem szerint ugyanilyen okból tökéletlen adaptáció, csak épp fordítva – hiszen nem jeleníti meg azt a tábor-hatást, ami az amerikai republikánus-demokrata megosztottságnak fontos vonása. Amellett érvelek tehát, hogy a létrehozott módszer, bár egy erősen leegyszerűsítő megoldás, képes megragadni a társadalmak politikai elköteleződésen alapuló szemléletbeli megosztottságát, a politikai táborok elfogultságát.

Az új módszer – a dolgozat későbbi fejezeteiben – alkalmasnak bizonyult mind az egyéni, mind az országos szintű elemzésre. Fő hiányosságai egyrészt abban ragadhatóak meg, hogy viszonylag messze kerül maguktól a pártoktól – ennek viszont fogalmilag és eredetét tekintve is van alapja, hiszen a „pártos” vagy „partisan” kifejezéseket szélesebb értelemben, csoportok, ügyek, politikai oldalak támogatóinak jellemzésére is, és általánosan e támogatók elfogultságának jelölésére is használják.

Egy további hiányossága, hogy nem képes megragadni azt, hogy az oldalak közti különbségek miből fakadnak. Egyrészt, országos szinten csak a két politikai oldalhoz tartozók véleményének a távolságát tudjuk mérni, de azt nem, hogy melyik csoport véleménye áll közelebb a „torzítatlanhoz”. Azaz, csak azt tudjuk e mérőszámmal megmutatni, hogy a két tábor között milyen nagy a percepciós különbség, függetlenül attól, hogy ehhez a különbséghez melyik oldal elfogultsága mennyivel járul hozzá.

Harmadrészt, a létrehozott mérőszám önmagában nem képes megmutatni, hogy az értékelésbeli különbségek mennyiben fakadnak valóban elfogultságból, és mennyiben abból a természetes jelenségből, hogy más-más választói csoportok más eredményeket tartanak kívánatosnak, így más fajta demokratikus működéssel, vagy másfajta oktatási rendszerrel lennének például a használt 0-10-ig skálán 10-es mértékben elégedettek. Nem tudja tehát megmutatni, mekkora az elfogultság hatása, és mekkora az a különbség, amit a kiinduló közpolitikai-ideológiai preferenciák különbsége okoz. Emiatt az elemzések során általánosan szerepeltettem az ideológiai polarizáció mértékét kontrollváltozóként annak megragadására, hogy egy társadalom tagjai mennyire vallanak különböző közpolitikai-ideológiai célokat. A

dolgozat így kapott eredményei alapján ez a probléma nem jelentkezik túlságosan súlyos mértékben, és az értékelésbeli különbségeket lehet elsősorban az elfogultság jeleként, és nem pedig a választók közpolitikai preferenciáinak különbségeként értelmezni.²

² Ez abból látható, hogy a többváltozós statisztikai vizsgálat szerint az ideológiai polarizáció mértéke nem volt szignifikáns hatással a pártos polarizáció mértékére. Az, hogy az ideológiai preferenciák különbözőségének hatása kevésbé fontos, mint a pártos polarizációé, az pedig abból látható, hogy mindkét változó független változóként való szerepeltetése esetén az ideológiai polarizáltság mértéke nem volt szignifikáns hatással a gazdasági növekedésre.

4) AZ ÉRTEKEZÉS FŐ EREDMÉNYEI

4.1. Leíró eredmények az európai országok pártos megosztottságáról

A pártos polarizáció mérsékelt szintje tehát – szignifikáns, de nem túlzottan nagy mértékű különbség az ellenzéki és kormánypárti választótáborok között – az eredmények szerint az európai demokráciák általános jellemzője. A magyar választók ehhez képest a vizsgált 2003-2013 közötti időszak hat ESS hullámának adatai alapján jellemzően a pártos értelemben legelfogultabbak közé tartoztak, és az időszak „abszolút rekordja”, is Magyarországhoz köthető, a 2007-es mérés során a magyar kormánypártiak mintegy 1,6-szer elégedettebbek voltak a politikai működéssel és a politika outputjaival, mint az ellenzékiek. Eszerint Magyarország minden kétséget kizáróan a pártos értelemben legpolarizáltabb választóközönségű országok közé tartozik. A magyarországihoz mérhető, kiugróan magas polarizáltságot Európában csupán Görögországban, Horvátországban és Cipruson találunk. Bár mérésenként viszonylag változékonyak az adatok, az erős polarizáltság főként a dél-európai országokra (Görögország, Ciprus, Franciaország, Spanyolország és Portugália), illetve néhány közép-kelet európai országra (Magyarországon kívül Csehország, Horvátország, Bulgária és Lengyelország) jellemző. A kelet-európai országok eredményei abból a szempontból különös figyelmet igényelnek, hogy bár az önbevallásos módszer szerint a kelet-európai választók jellemzően kevésbé pártosak, az új mérési módszer szerint ezek közül az országok közül kerülnek ki a pártos értelemben leginkább polarizáltak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a kelet-európai választók körében a pártkötődés számos szerző (Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998) feltételezésével szemben esetleg nem kialakult, hanem inkább eltitkolt, vagy legalábbis nem bevallott választói attitűd. Az észak- és nyugat-európai polarizációs mutatók ezeknél az eredményeknél mérsékeltbb megosztottságot mutatnak, és az eredmények jellemzően jóval kevésbé változékonyak mérésenként, mint az erősen polarizált országokban.

Az új mérési módszer eredményei tehát visszatükrözik a magyar közgondolkodás és a társadalomkutatók egybehangzó feltételezéseit a pártos elfogultság erősségére vonatkozóan. Az eredmények tehát empirikus bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy Magyarországon a pártkötődés európai összehasonlításban is rendkívül erősen hat a választók politikai véleményformálására.

4.2. Egyéni eredmények: a módszer tesztje

A pártos polarizáció okainak feltárását a választók szintjén kezdtem vizsgálni. Ennek a fejezetnek talán a legkevésbé meglepőek az eredményei, de mégis fontosak, mivel ezek az elemzések az új módszer tesztjének tekinthetők.

A vonatkozó szakirodalom eredményei alapján a kor, a nem, az ideológiai beállítódás, a politikai érdeklődés, a politikai tájékozottság és az iskolázottság lehetséges hatását vizsgáltam. Az elemzés a pártosságra vonatkozó szakirodalom legrégebb óta ismert, és azóta is számos kutatási eredmény által megerősített összefüggéseit igazolta, ugyanis a létrehozott új módszerekkel, több modellváltozattal tesztelve a kérdéseket, a módszereken és modellváltozatokon átívelően konzisztens eredményt találtam arra nézve, hogy az életkor és a politikai érdeklődés növelik a politikai elfogultságot. A fejezet eredményei abban az értelemben megnyugtatóak, hogy az eredmények harmonizálnak a pártossággal kapcsolatos legrobosztusabb korábbi eredményekkel. A politikai ideológiai beállítódás hatása viszont – a szakirodalom erre vonatkozó feltevéseivel és eredményeivel szemben, amelyek a jobboldali-konzervatív nézeteket kapcsolatba hozták az erősebb elfogultsággal – egyik elemzési módszer szerint sem volt az európai országokon átívelően szignifikáns.

A politikai tájékozottság és az iskolázottság szerepe az elfogultság kialakulásában vagy megerősödésében kevésbé egyértelmű. A kétváltozós elemzések általában azt mutatják, hogy az elfogultság szintje az iskolázottsággal és a tájékozottsággal is pozitívan függ össze, viszont e tényezők hatása a többváltozós elemzésben eltűnik, elveszik a politikai érdeklődés bevonásakor, sőt egyes modellekben ez a hatás *szignifikáns negatív összefüggéssé* alakul. Ezeket az egyéni változókat aggregáltan vizsgálva egy rendkívül érdekes eredményre bukkantam, mégpedig, hogy az összefüggés az egyéni szinthez képest országos szinten fordított hatású. Tehát azokra az országokra, amelyekben magasabb az iskolázottság átlagos szintje, magasabb átlagosan az érdeklődés a politika iránt, és átlagosan többen tájékozódnak az emberek, kevésbé jellemző, hogy pártos értelemben polarizáltak lennének.

Ezek az eredmények demokráciaelméleti szempontból reményre adnak okot a témával foglalkozó szerzők (Achen & Bartels, 2016; Shani, 2006) pesszimista következtetéseivel szemben, akik szerint az iskolázottsági szint és a politikai tájékozódás összefüggése a pártos elfogultsággal aláássa azokat a feltételezéseket, hogy a jobb minőségű demokráciához a választói tájékozottság és iskolázottság növelésén keresztül vezethetne az út. Ezzel szemben az eredményeim szerint, bár az érdeklődőbbek, iskolázottabbak és tájékozottabbak valóban elfogultabbak voltak az én elemzésem szerint is a kevésbé érdeklődő, kevésbé iskolázott és

politikai témákban kevesebbet tájékozódó választóknál, a politikai tájékozódás és az iskolázottság a politikai érdeklődésre való kontrollálás mellett nem növelték egyértelműen az elfogultságot, sőt a hatásuk így több modellváltozat szerint is szignifikánsan negatív volt. Ráadásul a tájékozottság, iskolázottság és érdeklődés *átlagos szintje országonként* szignifikánsan negatívan függött össze az ország politikai táborai között jelenlévő elfogultság mértékével. Azaz, úgy tűnik, hogy önmagában sem a tájékozottság, sem az iskolázottság nem növeli az elfogultságot, ezek inkább a politika iránti érdeklődésen keresztül hatnak. Ezek az eredmények tehát például Achen és Bartels (2016) feltételezésével szemben nem állják alá azok feltevéseit, akik a képzésben és tájékoztatásban látják a jobb demokratikus működés kulcsát.

Az egyéni szintű elemzés mindenesetre visszaigazolta a pártossággal foglalkozó szakirodalom legrégebbiről ismert összefüggéseit, a választott elemzési módszerektől függetlenül, a korábbi eredményekkel összhangban azt találtam, hogy a pártos elfogultság a politikai érdeklődés növekedésével és az életkor előre haladtával erősödik. Ez az eredmény azt mutatja, hogy – a közös elméleti kiindulópontnak megfelelően – valóban van egy közös metszete, közös magja az általam mért jelenségnek és azoknak a jelenségeknek, amelyeket a pártosság tradicionális mérési módszereivel mérhetünk, a mérési módszerek egymáshoz képesti lényegi különbségei ellenére is.

4.3. Országos szintű okok

A 8. fejezetben arra kerestem választ, hogy egy-egy ország politikai és gazdasági jellemzői mennyiben meghatározó tényezői a pártos polarizáció nagyságának. Azaz: mitől polarizált egy ország politikai közössége? Azt feltételeztem, hogy a többségi demokráciák pártos értelemben polarizáltabbak, mint a konszenzusosak, a szegényebb országok polarizáltabbak, mint a gazdagabbak, a rosszabb gazdasági teljesítmény nagyobb polarizáltsággal jár együtt, a kevésbé demokratikus országok polarizáltabbak, mint a demokratikusabbak, az ideológiaiak polarizáltak pártos értelemben is polarizáltabbak, illetve, hogy ahol (a konvencionális mérési módszerrel mért értelemben) pártosabb illetve ideológiailag megosztottabb a választóközönség, ott a pártos polarizáció is erősebb.

Az eredmények szerint a többségi berendezkedés valóban erősebb pártos polarizációval jár. A vizsgált intézményi vonások közül egyértelműen a polarizációt növeli a többségi vonások közül a frakcionalizáltság alacsony szintje, vagyis az, ha a politikai versengés kevés

számú releváns párt részvételével zajlik. Azaz, minél inkább jellemző az, hogy több hasonló erősségű párt verseng a politikai színtéren, annál kevésbé rendeződik a választóközönség politikailag elfogult táborokba. Ez az eredmény határozottan ellentmond például a politikai polarizáció és a kétpárti verseny közötti, Downs (1957) által feltételezett összefüggésnek, ugyanis Downs azt feltételezte, hogy a kétpárti verseny valószínűtlenné teszi a politikai táborok polarizálódását.

Szintén egyértelmű a pártos polarizáció és a demokratikus működés minősége közötti fordított irányú összefüggés: a gyengébben teljesítő demokráciák egyértelműen polarizáltabbak. Ellenben egyértelműen nincs szignifikáns hatása a gazdasági fejlettségnek és a választóközönség ideológiai polarizáltságának. Mindkettő meglepő, az irodalom feltételezéseivel ellentétes eredmény, de különösen az meglepő, hogy a többi jellemzőre kontrollálva a bal-jobb skálán mért ideológiai polarizáció nem függ össze a táborok közti elfogultságot mérő pártos polarizációval.

A gazdasági növekedés hatása a gazdasági helyzetével szemben viszont minden modellváltozatban szignifikáns és negatív, azaz a visszaesés hatása egyértelműen polarizálja a politikai táborok véleményét.

4.4. A pártos polarizáció hatásai a demokratikus működésre és a gazdasági teljesítményre

A disszertációm utolsó két fejezetében a pártos polarizáció hatásait vizsgáltam. A fő feltevésem az volt, hogy a pártos polarizáció hatása káros a politikai és a gazdasági működésre is, tehát, hogy kevésbé demokratikus politikai működést és gyengébb gazdasági eredményeket okoz. Az elemzések mindkét feltevést alátámasztják.

Az okokról szóló eredményeket is figyelembe véve úgy tűnik, hogy a demokrácia minősége és a pártos polarizáció hatása egymásra körkörös: a rosszabb demokratikus működés polarizációt okoz, és az erős pártos megosztottság gyengébb demokratikus működéshez vezet. Ezzel szemben a polarizációnak van egy pozitívnak értékelhető vonása is a demokratikus működésre: az egyéni szint eredményeit is ide kapcsolva, a politika iránti érdeklődést fokozó hatásán keresztül a polarizáció számos más magyarázó változó hatására kontrollálva növeli például a választási részvételt. Abban a vitában tehát, hogy a pártos elfogultság jó-e vagy rossz-e a demokratikus működés szempontjából, összességében az eredmények egyértelműen a szkeptikus álláspont véleményét támasztják alá, viszont az

optimista álláspont képviselőinek abban a rész kérdésben igazat kell adnunk, hogy a pártos elfogultságok valóban mobilizálják a választóközönséget, fenntartják a politikai érdeklődést, és magasabb választási részvételhez vezetnek.

A gazdasági működésre vonatkozó eredmények, ha lehet, még egyértelműbbek: az okok és a következmények elemzése során arra jutottam, hogy a pártos polarizáció egyértelműen rosszabb gazdasági eredményekkel áll kapcsolatban, a gazdasági eredményesség minden vizsgált dimenziójában. A többváltozós modellekben pedig számos más, bevett magyarázó változó hatására kontrollálva is egyértelműen szignifikáns hatása volt a polarizációnak a gazdasági növekedésre és a munkanélküliségi rátára egyaránt.

Egy alternatív hipotézis lehetne az eredmények magyarázatára, hogy a demokrácia csak a normálhoz közeli eloszlású preferenciák esetében hatékony eszköz a közjó megvalósítására (Downs, 1990). A downsi érvelés szerint az ideológiai polarizáció instabil és hatékonytalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak (1990, o. 1003–1004). Ha a választótáborok közötti nagy értékeléssbeli különbségeket a preferenciák alapvető különbségeiből vezetjük le, nem pedig az elfogultságból, akkor a downsi érvelés szerint is értelmesek és teljesen ésszerűek a talált összefüggések. A dolgozatban mégsem ezt az érvelést követem, mivel a többváltozós elemzésekben az ideológiai polarizáció egy esetben sem magyarázta szignifikánsan a pártos polarizáció varianciáját. Ez azt mutatja, hogy az, hogy mekkorák a közpolitikai-ideológiai különbségek a választók preferenciáiban, csak sokadlagos jelentőségű a pártos polarizáció kialakulásában. Ezek az eredmények erősítik a dolgozat kiinduló feltevését, miszerint a nagy elégedettségsbeli különbségek a választótáborok között inkább az elfogultság jeleként, mintsem a táborok egymástól igen különböző preferenciáinak jeleként értelmezhetőek.

A downsi érvelés mentén felvázolt összefüggés valószínűségét gyengíti, hogy az ideológiai megosztottságnak a pártos megosztottsággal szemben nem volt szignifikáns hatása egyetlen modellváltozatban sem a gazdasági teljesítményre, sőt, a regressziós modellekben még a hatás iránya sem volt a feltételezettnek megfelelő. Amennyiben elfogadjuk, hogy a jobb-bal skála megfelelő eszköz az ideológiai/közpolitikai álláspontok különbözőségének megragadására az európai társadalmakban, elmondható, hogy a pártos polarizáció hatása akkor is számottevő és szignifikáns, ha figyelembe vesszük a választói preferenciák ideológiai/közpolitikai különbözőségének mértékét. A gazdasági növekedést tehát a downsi érvelésnek ellentmondóan nem az fékezi, ha a választók nagyon különböző elképzeléseket vallanak arról, hogy milyen a jól működő állam vagy gazdaság – hiszen ezekre a különbségekre kontrollálunk az ideológiai polarizáció szerepeltetésével – hanem az, ha egy

ország lakói politikailag erősen elfogultak, azaz, ha a politikai táborok értékelései a jelen helyzetre vonatkozóan nagymértékben eltérnek egymásétól.

Bár az irodalomban gyakran feltűnik az a nézet, hogy a mérsékelt pártos elfogultságnak egy sor pozitív hozadéka van, és csak a szélsőségesen pártos (itt mondhatnánk, pártos értelemben polarizált) attitűdök károsak, az adatok vizsgálata során semmi nem utalt arra, hogy akár a pártos polarizáció és a demokratikus működés, akár a pártos polarizáció és a gazdasági működés között ilyen kapcsolat lenne. Ha vannak is a pártos elfogultság mérsékelt szintjének bizonyos pozitív hatásai ahhoz képest, mintha a választók teljesen elfogulatlanok lennének, ezeket a dolgot nem tudta megfigyelni, megragadni. Így a pártos elfogultság pozitív hatásairól szóló elméleteknek ellentmondóan a dolgot egyértelműen arra a megállapításra jut, hogy minél kisebb az elfogultság/polarizáltság, annál jobb.

Összefoglalva, a disszertációm fő elméleti kérdésére – milyen hatással van a demokratikus és gazdasági működésre a pártos polarizáció – az elemzések egyértelmű választ adtak: a pártos polarizáció hatása káros a politikai és a gazdasági működésre is, viszont egy, a jó demokratikus működést segítő hatása is van, mégpedig az, hogy növeli a részvételt. Tehát, a „polarizáció optimista” kutatóknak igazuk van abban, hogy a pártos polarizáció mobilizálja a választókat, a „polarizáció szkeptikusok” viszont helyesen látják, hogy a jelenség összességében kevésbé demokratikus politikai működéshez és gyengébb gazdasági eredményekhez vezet.

HIVATKOZÁSOK

- Abramowitz, A. I., & Saunders, K. L. (2008). Is polarization a myth? *The Journal of Politics*, 70(02), 542–555. <https://doi.org/10.1017/S0022381608080493>
- Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.
- Anderson, C. J., & Tverdova, Y. V. (2001). Winners, losers, and attitudes about government in contemporary democracies. *International Political Science Review*, 22(4), 321–338. <https://doi.org/10.1177/0192512101022004003>
- Anduiza, E., Gallego, A., & Muñoz, J. (2013). Turning a Blind Eye Experimental Evidence of Partisan Bias in Attitudes Toward Corruption. *Comparative Political Studies*, 46(12), 1664–1692. <https://doi.org/10.1177/0010414013489081>
- Angelusz, R., & Tardos, R. (2011). Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In R. Tardos, Z. Enyedi, & A. Szabó (Szerk.), *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA.
- Ansolabehere, S., Iyengar, S., Crigler, A. N., Holbrook, T. M., Huckfeldt, R., & Sprague, J. (1999). *Going Negative. How Political Advertisements Shrink & Polarize the Electorate*.
- Bafumi, J., & Shapiro, R. Y. (2009). A new partisan voter. *The Journal of Politics*, 71(01), 1–24. <https://doi.org/10.1017/S0022381608090014>
- Bartels, L. M. (2002). Beyond the running tally: Partisan bias in political perceptions. *Political Behavior*, 24(2), 117–150.
- Broockman, D. E., & Butler, D. M. (2014). *How Do Citizens React When Politicians Support Policies They Oppose? Field Experiments with Elite Communication* (Working paper). Elérés forrás http://www.ocf.berkeley.edu/~broockma/broockman_butler_legislator_experiments_2014.pdf
- Budge, I., Crewe, I., & Farlie, D. (2010). *Party identification and beyond: representations of voting and party competition*. ecpr Press. Elérés forrás https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=XclMAQAQBAJ&oi=fnd&pg=PR15&dq=Party+identification+and+beyond&ots=U5oXArtdSd&sig=4c_92BHjhyhJ0r8gEPcmypLFVek
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1960). *The American Voter*. New York and London: John Wiley & Sons, Inc.
- Carmines, E. G., Ensley, M. J., & Wagner, M. W. (2012). Who fits the left-right divide? Partisan polarization in the American electorate. *American Behavioral Scientist*, 0002764212463353.
- Converse, P. E. (1969). Of time and partisan stability. *Comparative political studies*, 2(2), 139.
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Gainous, J., & Kane, J. G. (2006). Winners, losers, and election context: Voter responses to the 2000 presidential election. *Political Research Quarterly*, 59(4), 579–592. <https://doi.org/10.1177/106591290605900407>
- Curini, L., Jou, W., & Memoli, V. (2012). Satisfaction with democracy and the winner/loser debate: The role of policy preferences and past experience. *British Journal of Political Science*, 42(02), 241–261. <https://doi.org/10.1017/S0007123411000275>

- Dalton, R. J., & Weldon, S. (2007). Partisanship and party system institutionalization. *Party Politics*, 13(2), 179–196. <https://doi.org/10.1177/1354068807073856>
- Downs, A. (1990). Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9.
- Druckman, J. N., Peterson, E., & Slothuus, R. (2013). How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107(01), 57–79. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J., & Pope, J. C. (2005). *Culture war?* Pearson Longman New York.
- Gerber, A. S., & Huber, G. A. (2009). Partisanship and economic behavior: do partisan differences in economic forecasts predict real economic behavior? *American Political Science Review*, 103(3), 407–426. <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055409990098>
- Gherghina, S. (2014). *Party Organization and Electoral Volatility in Central and Eastern Europe: Enhancing Voter Loyalty*. Routledge.
- Green, D. P., Palmquist, B., & Schickler, E. (2004). *Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters*. Yale University Press.
- Howell, P., & Justwan, F. (2013). Nail-biters and no-contests: The effect of electoral margins on satisfaction with democracy in winners and losers. *Electoral Studies*, 32(2), 334–343. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.02.004>
- Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology a social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jacobson, G. C. (2003). Partisan polarization in presidential support: The electoral connection. In *Congress & the Presidency: A Journal of Capital Studies* (Köt. 30, o. 1–36). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/07343460309507855>
- Jacobson, G. C. (2010). Perception, memory, and partisan polarization on the Iraq War. *Political Science Quarterly*, 125(1), 31–56. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2010.tb00667.x>
- Klingemann, H.-D., & Wattenberg, M. P. (1992). Decaying versus developing party systems: A comparison of party images in the United States and West Germany. *British Journal of Political Science*, 22(02), 131–149.
- Kmetty, Z. (2014). Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola.
- Körösényi, A. (2012). A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In *Van irány? Trendek a magyar politikában* (o. 284–309). Budapest: MTA TK PTI - ÚMK.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D., & Rich, R. F. (2000). Misinformation and the currency of democratic citizenship. *Journal of Politics*, 62(3), 790–816. <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00033>
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). The peoples choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign.
- Levendusky, M. S. (2010). Clearer cues, more consistent voters: A benefit of elite polarization. *Political Behavior*, 32(1), 111–131. <https://doi.org/10.1007/s11109-009-9094-0>
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2013). *The rationalizing voter*. Cambridge University Press.

- Miller, A. H., & Klobucar, T. F. (2000). The development of party identification in post-Soviet societies. *American Journal of Political Science*, 667–686.
<https://doi.org/10.2307/2669274>
- Rose, R., & Mishler, W. (1998). Negative and positive party identification in post-communist countries. *Electoral Studies*, 17(2), 217–234.
- Shani, D. (2006). Knowing Your Colors: Can Knowledge Correct for Partisan Bias in Political Perceptions? Előadás Annual Meeting of the Midwest Political Science Association.
- Shapiro, R. Y., & Bloch-Elkon, Y. (2008). Do the facts speak for themselves? Partisan disagreement as a challenge to democratic competence. *Critical Review*, 20(1–2), 115–139.
<https://doi.org/10.1080/08913810802316373>
- Singh, S., Karakoç, E., & Blais, A. (2012). Differentiating winners: How elections affect satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, 31(1), 201–211.
<https://doi.org/dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2011.11.001>
- Spoon, J.-J., & Klüver, H. (2015). Voter polarisation and party responsiveness: Why parties emphasise divided issues, but remain silent on unified issues. *European Journal of Political Research*, 54(2), 343–362. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12087>
- Stoker, L., & Jennings, M. K. (2008). Of time and the development of partisan polarization. *American Journal of Political Science*, 52(3), 619–635.
- Tilley, J., & Hobolt, S. B. (2011). Is the government to blame? An experimental test of how partisanship shapes perceptions of performance and responsibility. *The Journal of Politics*, 73(02), 316–330.
- Tóka, G. (2005). A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In R. Angelusz & R. Tardos (Szerk.), *Törések, hálók, hidak* (o. 17–64).

A SZERZŐ KORÁBBAN A TÉMÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓI

Patkós, V. (2015). Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás. Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során. *Politikatudományi Szemle*, 24(3), 75–95.

Patkós, V., & Vay-Farkas, E. (2012). Boldogíthat-e a politika? A kormánypártra szavazás hatása az egyéni boldogságra. *Politikatudományi Szemle*, (3), 145–164.